

ἤχος ἀκούμενος μὲν ἐγγύτερον ἐμφανίζεται ἰσχυρότερος, μακρότερον δὲ ἀσθενέστερος, τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μέγεθος πρᾶγμα μακρόθεν μὲν φαίνεται μικρόν, ἐγγύθεν δὲ μέγα, ὅσμαι εὐάρεστοι εἶνε πολλοῖς ἀνθρώποις δυσάρεστοι, ἡ γεῦσις τοῦ κικίνου ἐλαίου εἰ καὶ εἶνε δυσάρεστος, ὅμως πολλοῖς ἀνθρώποις εἶνε εὐάρεστος, κτλ.

Περὶ αἰσθήσεων.

§ 26. Αἱ αἰσθήσεις, αἵτινες καὶ αἰσθητήρια ὄργανα καλοῦνται, εἶνε ὄργανα τοῦ σώματος, ἅτινα ἐρεθιζόμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν γεννῶσιν ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθήματα. Εἶνε δὲ αἱ αἰσθήσεις πέντε, ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ γεῦσις, ἡ ὀσφρησις καὶ ἡ ἀφή, ὧν ὄργανα εἶνε οἱ ὀφθαλμοί, τὰ ὦτα, ἡ γλῶσσα, ἡ ῥίς καὶ αἱ ἐνιαχοῦ τοῦ δέρματος ὑπάρχουσαι θηλαὶ τῆς ἀφῆς (ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς χειρός).

§ 27. Αἱ πέντε αἰσθήσεις ὁμοιάζουσι πρὸς πέντε τηλεγραφικὰ σύρματα ἀπευθυνόμενα πρὸς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τηλεγραφικὴν μηχανήν, δι' ὧν ἡ ψυχὴ ὥς μηχανή τις λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἐν πῶ ἔξω κόσμῳ συμβαινόντων. Εἶνε ὥς θυρίδες τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς, δι' ὧν εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν τὸ ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου φῶς, εἶνε ὁ σύνδεσμος ὁ συνδέων τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἔξω κόσμον καὶ ὁ μέγιστος συντελεστὴς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου.

§ 28. Ὁ σωματικὸς ἐρεθισμὸς ὁ διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων ἐνεργούμενος γίνεται ἐν ὠρισμένῳ μέρει τοῦ σώματος. Ὑπάρχει δὲ καὶ σωματικὸς ἐρεθισμὸς ἐκτεινόμενος ἐπὶ μεῖζον μέρος τοῦ σώματος ἢ καὶ ἐπὶ ὁλόκληρον αὐτό, καλεῖται δ' οὗτος κοινὴ αἰσθησις ἢ ζωικὴ αἰσθησις, ἥς δὲν ὑπάρχει ἴδιον αἰσθητήριον ὄργανον. Εἰς ταύτην ἀνήκουσιν ἡ πείνα, ἡ δίψα, ὁ κόρος, ὁ κάματος, ὁ νυσταγμός, ὁ πυρετός, ἡ πέψις, ἡ ἀναπνοή, ἡ κυκλοφορία

τοῦ αἵματος, κτλ. Εἶνε δὲ ἡ αἰσθησις αὕτη ἀσαφής, ὅταν ἡ λειτουργία εἶνε ὁμαλή, σαφὴς δέ, ὅταν αὕτη διαταράσσεται, ὡς συμβαίνει ἐν δυσπεψίᾳ, ἐν ἐπαυξήσει τῆς θερμοκρασίας, κτλ.

§ 29. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶνε ἀπλᾶ καὶ σύνθετα κατὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν. Ἀπλᾶ μὲν εἶνε ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἀφὴ, σύνθετα δὲ ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή. Ἐν τοῖς ἀπλοῖς ὁ ἐρεθισμὸς γίνεται ἀμέσως ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐκτάσεως τῶν νεύρων, ἐν δὲ τοῖς συνθέτοις ὁ ἐρεθισμὸς ἀφ' οὗ ἐνεργήσῃ ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐκτάσεως τῶν νεύρων, ἔπειτα δι' ἰδιαιτέρων παρασκευῶν μεταφέρεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ψυχὴν. Πάντα δὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα πλὴν τῆς ἀφῆς ὑπάρχουσιν ἐν τῇ κεφαλῇ.

§ 30. Ὅρασις. Τὸ αἰσθημα τῆς ὁράσεως παράγει τὸ ὀπτικὸν νεῦρον ἐρεθιζόμενον ὑπὸ φωτεινῶν ἀκτίνων. Γίνεται δὲ ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος ὡς ἑξῆς. Αἱ κυμάνσεις ἀβαροῦς τινος οὐσίας, τοῦ αἰθέρος, τάχιστα οὔσαι ἅτε διανύουσαι 42000 χιλιόμετρα κατὰ δευτερόλεπτον, προσβάλλουσι τὸν ἡμέτερον ὀφθαλμόν, διερχόμεναι δὲ διὰ τοῦ κερατοειδοῦς χιτῶνος, τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ, τοῦ φακοῦ καὶ τοῦ υἑλώδους ὑγροῦ προσπίπτουσι πρὸς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα, ἔνθα τὸ ἐξηπλωμένον ὀπτικὸν νεῦρον ἐρεθιζόμενον μεταβιβάζει τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ εἶτα εἰς τὴν ψυχὴν, ἐν ἣ γίνεται τὸ αἰσθημα.

§ 31. Τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα εἶνε πρωτογενῆ καὶ ὑστερογενῆ. Πρωτογενῆ εἶνε τὸ φῶς καὶ τὰ διάφορα χρώματα· διότι αὐτὰ ἀρχικῶς γεννῶνται. Ὑστερογενῆ δὲ εἶνε τὰ σχήματα, τὰ μεγέθη, αἱ θέσεις, αἱ ἀποστάσεις, αἱ κινήσεις, κτλ., διότι βραδύτερον ταῦτα μορφοῦνται διὰ τῆς ἀσκήσεως.

§ 32. Τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὁράσεως ὠνομάσθη κάτοπτρον τοῦ ἔξω κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς· διότι καὶ τὸν ἔξω κόσμον ἀπεικονίζει καθαρώτατα καὶ τὰς ἐσωτε-

ρικὰς καταστάσεις τῆς ψυχῆς ἐξαγγέλλει. Συντελεῖ δὲ μεγάλως εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, παρέχει δὲ τῷ ἀνθρώπῳ τὰς πλείονας ἀντιλήψεις ἢ αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐντυπώσεις σαφεστέρας καὶ ἐναργεστέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἀκοῆς. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ ἔλεγον τὸ παροιμιῶδες, «ὦ τὰ ὀφθαλμῶν ἀπιστότερα». Οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐννοίαν τοῦ κόσμου τούτου οὐδὲ τοῦ καλοῦ καὶ πάντων τῶν ἄλλων, ὧν λαμβάνομεν γνῶσιν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, εἶνε δὲ διὰ τοῦτο δυστυχέστατα πλάσματα καὶ ἄξια οἴκτου.

§ 33. Ἀκοή. Τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἀκοῆς ἐρεθιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάνσεων τοῦ ἀέρος, αἵτινες διατρέχουσι 340 μέτρα κατὰ δευτερόλεπτον, παράγει τὸ αἶσθημα τοῦ ἤχου, ὅπερ γίνεται ὡς ἐξῆς. Αἱ κυμάνσεις τοῦ ἀέρος προσπίπτουσι πρὸς τὸ χονδρῶδες τοῦ ὠτὸς πτερύγωμα, ὅπερ ἔνεκα τοῦ σχήματος αὐτοῦ συνάγον αὐτὰς εἰσάγει εἰς τὸν ἀκουστικὸν πόρον, ἐξ αὐτοῦ δ' ὕστερον μεταδίδονται εἰς τὸ τύμπανον, ἐκ τούτου δὲ εἰς τὰ τρία ὀστέα, ταῦτα δὲ διαβιβάζουσιν αὐτὰς εἰς τὸ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγρὸν, τοῦτο δὲ κυματιζόμενον ἐρεθίζει τὸ αἰσθητήριον νεῦρον, ὅπερ μεταβιβάζει τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω γεννᾶται ἐν τῇ ψυχῇ τὸ αἶσθημα τοῦ ἤχου.

§ 34. Αἱ κυμάνσεις τοῦ ἀέρος εἶνε ἢ ἰσόχρονοι ἢ ἀνισόχρονοι. Αἱ ἰσόχρονοι κυμάνσεις παράγουσι τὸ αἶσθημα τοῦ μουσικοῦ ἤχου, αἱ δὲ ἀνισόχρονοι τὸ αἶσθημα τοῦ ἀμούσου ἤχου, ὅστις λαμβάνει διάφορα ὀνόματα καλούμενος ψόφος, κτύπος, πάταγος, ῥοῖζος, φλοῖσβος, βόμβος, θόρυβος, θροῦς, βοή, βροντή, κτλ.

§ 35. Τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα εἶνε πρωτογενῆ καὶ ὕστερογενῆ. Πρωτογενὲς αἶσθημα εἶνε ὁ ἤχος. Ὑστερογενῆ δὲ εἶνε τὸ αἶσθημα τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου, τῆς διευθύνσεως τοῦ ἤχου, τῆς ἀποστάσεως τοῦ ἡχοῦντος σώματος, τοῦ

ὁρῶντος καὶ τῆς ἁρμονίας, κτλ. Εἶνε δὲ ἡ ἀκοὴ καταλληλοτάτη πρὸς διέγερσιν συναισθημάτων καὶ συγκινήσεων, συντελεῖ δὲ τὰ μέγιστα εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου· διότι διὰ τῆς ἀκοῆς μεταδίδονται εἰς ἡμᾶς τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

§ 36. Ἀφῆ. Τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἀφῆς ἔχει λίαν περιορισμένην ἐνέργειαν· γνωρίζει τῇ ψυχῇ τὴν ιδιότητα τῶν σωμάτων, ἂν δηλ. ταῦτα εἶνε σκληρὰ ἢ μαλακά, ὀξεῖα ἢ ἀμβλέα, τραχεὰ ἢ λεῖα, στερεὰ ἢ ὑγρά, ψυχρὰ ἢ θερμά, ἐλαφρὰ ἢ βαρέα, κτλ. Διορθοῖ δ' ἐνίοτε καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὁράσεως· διότι περὶ ὧν ἀμφιβάλλομεν ὁρῶντες αὐτὰ περὶ τούτων βεβαιούμεθα διὰ τῆς ἀφῆς.

§ 37. Γεῦσις. Τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς γεύσεως ἐρεθιζόμενον ὑπὸ οὐσιῶν διαλυτῶν ἐν τῷ σιάλῳ ἀντιλαμβάνεται τῶν διαφόρων χυμῶν, ἂν δηλ. εἶνε γλυκεῖς ἢ πικροί, λιπαροί ἢ ἄλμυροί, στρυφνοί ἢ ὀξεῖς, δριμεῖς ἢ αὐστηροί, κτλ. Ἡ γεῦσις διακρίνει τὰς ὑγιεινὰς καὶ ἐπιβλαβεῖς τροφάς, δι' ὃ καὶ εἶνε ὁ φύλαξ τῶν πεπτικῶν ὀργάνων. Πάντες δὲ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν αἴσθησιν τοῦ εὐαρέστου ἢ δυσαρέστου αἰσθήματος τῆς γεύσεως· διὸ λέγεται ὁρθῶς, «περὶ ὀρέξεως οὐδεὶς λόγος» (*de gustibus non est disputandum*).

§ 38. Ὁσφρησις. Τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως ἐρεθιζόμενον ὑπὸ ὑλῶν ἐξατμιζομένων ἀντιλαμβάνεται τῶν διαφόρων ὀσμῶν. Ὅταν δὲ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα δὲν ἐξατμίζεται καὶ ἡ ὀσμία εἶνε ὀλως ξηρὰ ἢ ἔχωμεν κατάρρουν, δὲν ὀσφραϊνόμεθα. Εἶνε δὲ ἡ ὀσφρησις, ὥς καὶ ἡ γεῦσις, διάφορος παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις· τὸ ὑπὸ τινων νομιζόμενον εὐῶδες ὑπ' ἄλλων ὑπολαμβάνεται δυσῶδες. Εἶνε δ' ἔτι ἡ ὀσφρησις φύλαξ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων καὶ γεῦσις τῶν πόρρω κειμένων ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν.

Περὶ κινήσεων.

§ 39 Μετὰ τῶν αἰσθημάτων συνδέονται στενώτατα καὶ αἰσωματικαὶ κινήσεις, ὧν ὄργανα εἶνε οἱ μύες καὶ τὰ κινητικὰ νεῦρα. Εἶνε δ' αἰκινήσεις ἐκούσιοι καὶ ἀκούσιοι, καθ' ὅσον αὐταὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως ἢ οὐχὶ ἐξ αὐτῆς. Αἱ δὲ ἀκούσιοι κινήσεις περιλαμβάνουσι καὶ τὰς κατ' ἀντανάκλασιν κινήσεις καὶ τὰς αὐτομάτας κινήσεις.

§ 40. Κατ' ἀντανάκλασιν κινήσεις εἶνε ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἐρεθισμός τις αἰσθητικοῦ νεύρου, εἰ καὶ δὲν παράγει ἐν τῇ ψυχῇ αἶσθημα ἅτε μὴ ἐξικνούμενος μέχρι αὐτῆς, μεταδιδόμενος ὅμως εὐθὺς εἰς κινητικὸν νεῦρον προκαλεῖ συστολὴν μυός. Τοιαῦται κατ' ἀντανάκλασιν κινήσεις εἶνε ἡ σύγκλεισις τῶν βλεφάρων προερχομένη ἐξ ἐπαφῆς ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ὁ παρμός ἐκ τοῦ ἐρεθισμοῦ τῆς βλενογόνου μεμβράνης, ὁ βῆξ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς ἀλλοτριῶν σώματος εἰς τὴν τράχεϊαν ἀρτηρίαν, τὰ δάκρυα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς ἀλλοτριῶν σωμάτων ἢ ἐντόμων εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὁ ἔμετος ἐξ ἀηδοῦς γεύσεως, κτλ. Εἶνε δὲ αἱ κινήσεις αὗται χρήσιμοι ἅτε προφυλάττουσαι τὸ σῶμα ἀπὸ διαφόρων βλαβῶν.

§ 41. Αὐτόματα κινήσεις εἶνε ἐκεῖναι, αἵτινες αὐθόρμητοι καὶ ἄνευ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως προέρχονται ἢ ἔνεκα ψυχικῆς καταστάσεως ἢ ἔνεκα μιμητικῆς κινήσεως. Τοιαῦται δ' εἶνε οἱ μορφασμοὶ τοῦ προσώπου, αἱ χειρονομίαι τῶν ῥητόρων, αἱ τῶν παρειῶν κατὰ τὴν γεῦσιν ὀξέος καὶ πικροῦ χυμοῦ κινήσεις, ὁ σπασμός, ὁ τρόμος, ἡ ἐρυνθρίασις, ἡ ὠχρίασις, ὁ ἐν τῇ χαρᾷ γέλως, τὰ ἐν τῇ λύπῃ δάκρυα, ἡ μιμητικὴ χάσμησις, ὅταν ἄλλος τις χασμᾷται, αἱ ἐλαφραὶ κινήσεις τῶν χειρῶν τῶν θεατῶν κατὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν παλαιστῶν, αἱ ῥυθμικαὶ κινήσεις τῶν ποδῶν τῶν θεωμένων, ὅταν ἄλλοι τινὲς χορεύωσι, κτλ.

§ 42. Αἱ ἐκούσιοι κινήσεις προέρχονται ἐξ ὠρισμένης ἡμετέρας βουλήσεως καὶ κατὰ τὰς ὑπ' αὐτῆς ὀριζομένας διευθύνσεις. Ἐκούσιος δέ τις κίνησις δύναται ἔνεκα ἀσκήσεως νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀκούσιον. Οὕτω τὸ μικρὸν κοράσιον ὅταν τὸ πρῶτον μανθάνῃ νὰ πλέκῃ, ἀναγκάζεται νὰ προσέχῃ εἰς πᾶσαν κίνησιν, βραδύτερον δ' ἀσκηθὲν πλέκει τάχιστα καὶ σχεδὸν ἄνευ προσοχῆς καὶ ἀκουσίως. Τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὸν τὸ πρῶτον ἀρχόμενον νὰ βαδίζῃ, νὰ κολυμβᾷ, νὰ γράφῃ, κτλ. Ἐκ τῆς μεταβολῆς δὲ ταύτης τῶν ἐκούσιων κινήσεων εἰς ἀκουσίους προέρχεται ἡ περὶ διαφόρους ἐργασίας δεξιότης τῶν ἀνθρώπων, δι' ἧς καὶ ταχύτητα καὶ ἀσφάλειαν καὶ ταχυχειρίαν προσκτῶνται, ὥς συμβαίνει εἰς τοὺς σχοινοβάτας, τοὺς ποδηλατοδρόμους, τοὺς βαλλίζοντας, τοὺς παροφθαλμιστάς, τοὺς ψηφοπαίκτας, κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Περὶ παραστάσεων.

§ 43. Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ δὲν συνεκλείπει ὅλως καὶ τὸ παραγόμενον αἰσθημα, ἀλλὰ παραμένει ἐν τῇ ψυχῇ σαφὲς ἢ ἀμυδρὰ εἰκὼν τοῦ γενομένου αἰσθήματος. Οὕτω π. χ. μεταβὰς εἰς ζωολογικὸν κῆπον εἶδον λέοντά τινα, ἀλλὰ τοῦ λέοντος τούτου, καὶ ἂν δὲν βλέπω πλέον αὐτόν, διατηρῶ ἐν τῇ ψυχῇ μου τὴν εἰκόνα. Ἡ ἐν τῇ ψυχῇ δὲ ὑπολειπομένη εἰκὼν πράγματός τινος μετὰ τὴν παῦσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καλεῖται παρὰστασις. Τὴν παρὰστασιν οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν φάντασμα. Διαφέρει δ' ἡ παρὰστασις τοῦ αἰσθηματος διότι καὶ ἡ παρὰστασις εἶνε αἰσθημα πλὴν ἄνευ ὕλης καὶ ὀλιγώτερον σαφὲς ἢ τὸ αἶσθημα¹.

¹ «Τὰ γὰρ φαντάσματα ὥσπερ αἰσθηματά ἐστι πλὴν ἄνευ ὕλης» (Ἀριστοτ. περὶ ψυχ. βιβλ. Γ', η').

§ 44. Ἐκεῖνα τῶν αἰσθημάτων καταλείπουσιν ἡμῖν παραστάσεις σαφεστέρας καὶ ζωηροτέρας, ὅσα ἦσαν κατὰ ποιὸν σαφέστερα τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο αἱ ὀπτικά καὶ ἀκουστικαὶ παραστάσεις διαφόρων σχημάτων, χρωμάτων, τόπων, λόγων, ἤχων καὶ τῶν τοιούτων εἶνε σαφέστεραι ἢ αἱ παραστάσεις γεύσεων, ὁσμῶν, ἀλγηδόνων, κτλ. Ὅταν δὲ θέλωμεν νὰ ἔχωμεν εἰκόνα σαφεστέραν πράγματός τινος, δὲν ἀρκούμεθα μόνον τῇ παραστάσει αὐτοῦ, ἀλλὰ προστρέχομεν καὶ εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν αὐτοῦ, ὅπου τοῦτο εἶνε δυνατὸν.

§ 45. Ὁ ἄνθρωπος ἐν πάσῃ στιγμῇ τοῦ χρόνου δὲν ἔχει σαφῇ συνείδησιν πασῶν τῶν παραστάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἐλαχίστων μόνον, αἱ δὲ πλεῖσται ὑπάρχουσιν ἀδιαλείπτως ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ἀσαφεὶ καταστάσει καὶ ἐσκοτισμένῃ. Οὕτω π. χ. μεταβάντες εἰς ζωολογικὸν μουσεῖον εἶδομεν αἰτόν τινα, οὗτος ἔχομεν τὴν παράστασιν, ἔπειτα δ' εἶδομεν ἔλαφον, ἧς αὖθις ἔχομεν τὴν παράστασιν, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν καὶ τὴν τοῦ αἰτοῦ, ἣτις ὑπάρχει μὲν ἐν ἡμῖν ἀλλ' ἐσκοτισμένῃ. Ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς ψυχῆς καλεῖται στενότης συνειδήσεως. Ἡ ψυχὴ ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο πρὸς χῶρον, ὅστις δὲν δύναται πολλὰ συγχρόνως νὰ περιλάβῃ, ἢ πρὸς στενόστομον ἀγγεῖον, εἰς δὲ δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ ὕδωρ, εἰ μὴ κατ' ὀλίγον ἐκαστοτε ἐπικαταχέηται.

§ 46. Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ διάρκεια τῶν παραστάσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσοχῆς. Προσοχὴ δ' εἶνε ἡ προσήλωσις τῆς ψυχικῆς συνειδήσεως εἰς ὠρισμένην παράστασιν ἢ αἰσθημα. Εἶνε δὲ ἡ προσοχὴ διττή, ἐκούσιος καὶ ἀκούσιος. Ἡ ἐκούσιος προσοχὴ προϋποτίθῃσι βούλησιν καὶ εἶνε τῶν ἐνηλίκων ἀνθρώπων, διεγείρεται δ' αὕτη ἢ ἔνεκα φόβου ψόγου καὶ ποινῆς ἢ ἔνεκα προσδοκωμένου ἐπαίνου ἢ ἔνεκα ὠφελείας κτλ. Οὕτω π. χ. οἱ ἀπροσεκτοῦντες στρατιῶται περὶ τὰς καθ' ἡμέραν γυμνασίας αὐτῶν, ὅταν ἐπιθεωρῶνται ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ, προσέχουσι μᾶλλον ἢ ἄλλοτε, κτλ. Ἡ δὲ ἀκούσιος

προσοχή μὴ προϋποτιθεῖσα βούλησιν εἶνε τῶν ἀνηλίκων μάλιστα ἰδία. Διεγείρει δὲ τὴν ἀκούσιον προσοχήν 1) ἰσχυρός, διαρκής καὶ καινοφανής τῶν αἰσθήσεων ἐρεθισμός, τοιαῦτα δ' εἶνε ἡ παράδοξος λάμπρις ἡλεκτρικοῦ προβολέως, ἰσχυρὸς πάταγος, δριμεῖα ὁσμή, ἄγνωστος ἄνθρωπος ἢ ζῷον, καινοφανὲς ἐσθής, νέον μηχανήμα, κτλ. 2) τὸ ἐν μέρει γνωστὸν πρᾶγμα καὶ ὅτε τὸ νέον εὗρίσκει συγγενεῖς παραστάσεις ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ διδασκομένου. Οὐδαμῶς δ' ἐπισπᾶται τὴν προσοχήν τοῦ ἀκούοντος διδασκαλία ἁκατάληπτος ἢ ὅλως περὶ ἀγνώστων πραγμάτων γινομένη. Ἡ διδασκαλία ἐκείνη διεγείρει τὴν προσοχήν καὶ κινεῖ τὸ διαφέρον, ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ γνωστῶν παρέχει τὴν γνώσιν τῶν ἀγνώστων. Εἶνε δὲ διαφέρον ἡ κλίσις πρὸς ἐπαύξησιν τῶν γνώσεων καὶ ἡ διαρκὲς προσοχή καὶ αὐτενέργεια τοῦ διδασκομένου ἀνθρώπου.

Περὶ κωλύσεως τῶν παραστάσεων.

§ 47. Διὰ τὴν στενότητα τῆς συνειδήσεως δὲν χωροῦσι πᾶσαι αἱ παραστάσεις, ἔνεκα δὲ τούτου παραγκωνιζόμεναι αἱ πλεῖσται αὐτῶν ἐξωθοῦνται τῆς συνειδήσεως. Αἱ ἐξωθούμεναι παραστάσεις, αἵτινες ἀνταγωνίζονται πρὸς τὰς ἐξωθούσας προσπαθοῦσαι ν' ἀνέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν, εὐθὺς ὅταν εὗρωσιν ἐλευθέραν εἴσοδον, δὲν ὑφίστανται μεταβολὴν τῆς ποιότητος αὐτῶν ἀλλὰ μόνον μείωσιν τῆς ἰσχύος γινόμεναι ἀσθενέστεραι καὶ ἀσαφέστεραι.

§ 48. Ἐκάστη παράστασις ἀνταγωνιζομένη πρὸς τὴν ἐξωθούσαν αὐτὴν τῆς συνειδήσεως ὑφίσταται ἀναλόγως τῆς ἰσχύος αὐτῆς κώλυσιν καὶ ἐπισκοτισμόν, ἥτοι ἡ ἰσχυροτέρα παράστασις κωλύεται ὀλιγώτερον ὑπὸ τῆς ἀσθενεστεράς ἢ αὕτη ὑπ' ἐκείνης. Μετὰ δὲ τὸν ἀμοιβαῖον τοῦτον ἀνταγωνισμόν ἐπέρχεται σχετικὴ τις ἰσορροπία τῶν παραστάσεων. Ἐπειδὴ

δὲ ἡ ψυχὴ ἡμῶν οὐδέποτε ἔχει ἀκίνησίαν παραστάσεων καὶ τελείαν ἡσυχίαν, νέαι πάλιν παραστάσεις προσερχόμεναι εἰς αὐτὴν ἀνανεοῦσι τὸν ἀγῶνα, καθ' ὃν πάλιν τῶν ἀσθενεστέρων κωλυομένων ἐπέρχεται αὖθις νέα ἰσορροπία. Ὅθεν αἱ παραστάσεις οὐδέποτε εὐρίσκονται ἐν τελείᾳ ἀκίνησίᾳ, ἀλλὰ τινὲς μὲν μᾶλλον ἐπισκοιζόμεναι ἐξωθοῦνται τῆς συνειδήσεως, ἄλλαι δὲ καθιστάμεναι σαφέστεραι ἀνέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν. Καλεῖται δὲ ἡ ἀπὸ τῆς ἀκωλύτου καταστάσεως εἰς τὴν κεκωλυμένην μετάβασις τῆς παραστάσεως κατὰ πτωσὶς τῆς παραστάσεως, ἡ δὲ μετάβασις ἀπὸ τῆς κεκωλυμένης εἰς τὴν ἀκωλύτον ἀνάβασις τῆς παραστάσεως, ἡ δὲ κατάπτωσις καὶ ἀνάβασις κίνησις τῶν παραστάσεων. Ἡ κίνησις δὲ τῶν παραστάσεων σκοπὸν ἔχει τὴν ἰσορροπίαν τῶν παραστάσεων. Εἶνε δὲ ἰσορροπία ἡ μόνιμος κατάστασις τῶν παραστάσεων.

Σύγκρισις τῶν παραστάσεων καὶ ἀμοιβαία αὐτῶν ἐπίδρασις.

§ 49. Αἱ παραστάσεις συγκρινόμεναι πρὸς ἀλλήλας εὐρίσκονται ὅτι εἶνε ὅμοιαι καὶ ἀνόμοιοι. Ὅμοιαι παραστάσεις εἶνε ὅσαι δὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ ποιόν, ἀλλὰ μόνον κατὰ ποσόν, ὥς π. χ. δύο ἢ πλείονες παραστάσεις τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου, τοῦ αὐτοῦ ἀγάλματος, τῆς αὐτῆς οἰκίας, τοῦ αὐτοῦ δένδρου, τοῦ αὐτοῦ μαθήματος, τοῦ αὐτοῦ ἤχου, κτλ. Ἀνόμοιοι δὲ παραστάσεις εἶνε ὅσαι διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τε ποιὸν καὶ ποσόν. Ὑποδιαίρουνται δ' αἱ ἀνόμοιοι παραστάσεις εἰς ἀντιθέτους καὶ ἑτεροειδεῖς (ἢ ἀσυγκρίτους). Καὶ ἀντίθετοι μὲν παραστάσεις εἶνε ὅσαι ἀνήκουν μὲν εἰς τὸ αὐτὸ γένος, διαφέρουσι δ' ἀλλήλων κατ' εἶδος, ὥς αἱ φωναὶ τῆς μουσικῆς κλίμακος, τὰ χρώματα τῆς ἰριδος (§ 22), διάφοροι ὄσμαι, κτλ. Ἑτερο-

· εἰδεῖς δὲ καὶ ἀσύγκριτοι λέγονται αἱ παραστάσεις, αἵτι-
· νες δὲν ἔχουσιν ὁμοία ἢ ἀντίθετα στοιχεῖα, ἀλλ' ἀνήκουναι
· εἰς διάφορα αἰσθητήρια ὄργανα οὐδεμίαν ἐπιδέχονται πρὸς
· ἀλλήλας σύγκρισιν, ὡς λευκὸν χρῶμα καὶ γλυκεῖα γεῦσις,
· θερμότης καὶ ἦχος, κτλ.

§ 50. Δύο ἢ πλείονες ὁμοίαι παραστάσεις προσερχόμεναι
· εἰς τὴν συνείδησιν ταυτίζονται καὶ ἀποτελοῦσιν ἄλλην παρά-
· στασιν ἰσχυροτέραν τῶν ἀποτελουσῶν αὐτήν. Οὕτω δὲ σχη-
· ματίζονται ἰσχυρότεραι καὶ σαφέστεραι αἱ παραστάσεις τῶν
· προσώπων καὶ πραγμάτων, ἅτινα κατ' ἐπανάληψιν βλέπομεν,
· ἀκούομεν ἢ μανθάνομεν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐπαναλαμβανό-
· μενα μαθήματα καθίστανται σαφέστερα καὶ μόνιμα (*repe-
· titio mater est studiorum*). Παραστάσεις
· δ' ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἐντελῶς αἱ αὐταὶ σπανίως ἀπαντῶ-
· σιν, ὡς ἡ παράστασις τοῦ αὐτοῦ ἀγάλματος, τῆς αὐτῆς κλει-
· δός, τῆς αὐτῆς τραπέζης, κτλ., συνήθως δὲ τὰ ἐξωτερικὰ
· πράγματα ἀνεπαισθήτως μεταβάλλονται. Ἔνεκα τούτου δὲν
· αἰσθανόμεθα τὴν αὔξησιν παιδὸς πλησίον ἡμῶν ὄντος.

§ 51. Δύο ἀντίθετοι παραστάσεις συγχρόνως εἰς τὴν συ-
· νείδησιν προσερχόμεναι δὲν δύνανται διὰ τὴν ἀντίθεσιν αὐ-
· τῶν οὔτε νὰ ταυτισθῶσιν οὔτε νὰ συννυπάρχωσιν ἅτε ἰκωλύου-
·σαι ἀλλήλας, ἀλλ' ἐξωθοῦνται τῆς συνειδήσεως ἐπισκοτιζόμε-
· ναι ἀναλόγως τῆς ἰσχύος αὐτῶν (§ 48), ὡς π. χ. ἡ παρά-
· στασις τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος χρώματος, ἡ παράστασις τοῦ
· γλυκέος καὶ πικροῦ χυμοῦ, ἡ παράστασις τοῦ ὀξέος καὶ ἀμ-
· βλέος, τοῦ ψυχροῦ καὶ θερμοῦ, κτλ.

§ 52. Δύο ἢ πλείονες ἑτεροειδεῖς καὶ ἀσύγκριτοι παραστά-
· σεις συγχρόνως προσερχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν ἐνοῦνται
· ἀποτελοῦσαι σύνθετον παράστασιν· διότι δὲν εἶνε ὁμοίαι, ἵνα
· ταυτισθῶσιν, οὐδὲ ἀντίθετοι, ἵνα ἰκωλύσωσιν ἀλλήλας. Αἱ
· σύνθετοι αὗται παραστάσεις καλοῦνται *σὺμπλέγματα*.
· Σύμπλεγμα δ' εἶνε ἡ παράστασις κενταύρου (ἐξ ἀνθρώπου

καὶ ἵππου) καὶ ἄλλων μυθολογικῶν παραστάσεων, κτλ., ἐν συμπλέγματι δὲ συνδέεται ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ἡ φωνὴ αὐτῶν, ὁ ἦχος τῶν λέξεων καὶ ἡ σημασία αὐτῶν κτλ. Εἰς τὰ συμπλέγματα δὲ ἀνήκουσι καὶ αἱ λεγόμεναι ἐποπτεῖαι, εἶνε δὲ ἐποπτεῖται αἱ ἀκριβεῖς καθολικαὶ παραστάσεις συνθέτου τινός, πάντα τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ περιέχουσαι. Οὕτως ἡ ἐποπτεία τοῦ ῥόδου ἀποτελεῖται ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ χρώματος τῶν φύλλων, τοῦ πλήθους τῶν φύλλων, τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ὁσμῆς τοῦ ῥόδου· ἡ ἐποπτεία τοῦ μήλου ἀποτελεῖται ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὁσμῆς τοῦ μήλου. Εἶνε δὲ αἱ ἐποπτεῖαι διτταί, ἐποπτεῖται κατ' αἰσθήσεων, αἷτινες εἶνε περὶ πραγμάτων ὑποπεσόντων ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν, καὶ πνευματικαὶ ἐποπτεῖται, αἷτινες εἶνε περὶ πραγμάτων οὐδέποτε ὑποπεσόντων ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν, ἀλλὰ διὰ λέξεων μόνον ἐξεικονισθέντων. Αἱ κατ' αἰσθήσιν δ' ἐποπτεῖται εἶνε ὑπέρτεραι τῶν πνευματικῶν ἐποπτειῶν ἔνεκα τῆς σαφηνείας καὶ εὐκρινείας αὐτῶν.

Περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

§ 53. Αἱ ἅπαξ ἐν τῇ ψυχῇ σχηματισθεῖσαι παραστάσεις, καὶ ἐὰν ὑπ' ἄλλων παραστάσεων ἐξωσθῶσι τῆς συνειδήσεως, δὲν ἀπόλλυνται τελέως, ἀλλ' ἐπανέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν ὑπὸ τινος ὁρους. Ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν συνείδησιν ἐσκοτισμένων παραστάσεων καλεῖται ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων, δὲν θὰ ἐξωκειούμεθα πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, ἕκαστον δὲ κρᾶγμα θὰ ἐφαίνετο ὑμῖν πάντοτε νέον καὶ ἄγνωστον, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα δὲ νὰ διακρίνωμεν τὰ γνωστὰ τῶν ἀγνώστων. Ἡ ἀνάπλασις ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐκαλεῖτο ἀνάμνησις (πρβλ. Πλάτ. Φαίδων, 73, δ').

§ 54. Ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν γίνεται, ὅταν πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις αἱ κωλύουσαι τὴν ἀνάβασιν αὐτῶν ἐκλείπωσιν. Ἐκλείπουσι δ' αἱ ἀντιθέσεις, ὅταν ἐνισχυομένης τῆς ἐσκοτισμένης παραστάσεως διὰ τῆς συνδρομῆς ἑτέρων ὁμοίων παραστάσεων καταβληθῇ πᾶσα ἀντίδρασις πρὸς ἐπάνοδον αὐτῆς. Ὁμοιάζει δὲ τὸ ψυχικὸν τοῦτο φαινόμενον πρὸς ἐλατήριον πιεζόμενον, ὅπερ ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν, ὅταν ἀρθῇ τὸ πιεζόν ἐμπόδιον.

§ 55. Ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων εἶνε διττή, ἃ μ ε σ ο ς καὶ ἔ μ μ ε σ ο ς. Ἡ ἃ μ ε σ ο ς ἀνάπλασις ἐσκοτισμένης παραστάσεως γίνεται διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς αὐτῆς παραστάσεως. Ἐνισχυομένη δ' οὕτως ἡ ἐσκοτισμένη παράστασις καταβάλλει πᾶσαν ἀντίθεσιν καὶ ἐπανέρχεται ἀκωλύτως εἰς τὴν συνείδησιν. Οὕτω π. χ. πρόσωπον ἢ πρᾶγμα, ὅπερ πολλάκις εἶδον ἐν τῷ παρελθόντι βλέπων καὶ πάλιν ἀναγνωρίζω αὐτό. Ἀσμά τι ἀνακαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αὐτὸ ἄσμα ἄλλοτε ἀκουσθέν. Γεῦσις οἴνου ἀνακαλεῖ τὴν αὐτὴν γεῦσιν οἴνου ἄλλοτε δοκιμασθέντος. Ἀλγηδὼν ἀνακαλεῖ τὴν αὐτὴν προτέραν ἀλγηδόνα. Ὁ κύων τοῦ Ὀδυσσέως Ἄργος ἀναγνωρίζει τὸν Ὀδυσσεά ἐπανελθόντα ἐκ τῆς Τροίας καὶ σαίνει τὴν οὐρὰν καίπερ μὴ δυνάμενος νὰ κινηθῇ (Ὀδυσ. Ρ, 291 κ. ε.).

§ 56. Ἡ ἔ μ μ ε σ ο ς ἀνάπλασις ἐσκοτισμένων παραστάσεων γίνεται, ὅταν προσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν οὐχὶ ὁμοία παράστασις, ἀλλ' ἄλλη τις παράστασις συνδεθεῖσα ἄλλοτε πρὸς ἐκείνην κατὰ τινα τρόπον. Οὕτως ἡ οὐλὴ τοῦ ἐπαίτου ἀνέμνησε τὴν Εὐρύκλειαν τὴν ὁμοίαν οὐλὴν κοὶ τὸν ἔχοντα αὐτὴν Ὀδυσσεά. Βλέπων τὴν Σαλαμῖνα ἀνακαλῶ τὴν παρ' αὐτὴν γενομένην ναυμαχίαν. Ἀσμά τι ἢ χορὸς τις δύναται ν' ἀνακαλέσῃ πρόσωπον, ὅπερ συχνάκις ἦδε τὸ ἄσμα ἢ ἐχόρευε τὸν χορὸν; κτλ.

§ 57. Οἱ νόμοι, καθ' οὓς γίνεται ἡ ἔμμεσος ἀνάπλασις, εἶνε τέσσαρες, ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως, τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς.

§ 58. Ἡ ἔμμεσος ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος ἀναπλάσσει ὁμοίας παραστάσεις, αὗται δὲ συνεφέλκουσιν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὰς μετ' αὐτῶν συνδεδεμένας. Ἡ Εὐρύκλεια ἰδοῦσα ἐν τῷ ἐπαίτῃ τὴν οὐλὴν ἀνεμνήσθη τὴν ὁμοίαν οὐλὴν καὶ τὸν ἔχοντα αὐτὴν Ὀδυσσεά. Ὁ Ὀμηρος βλέπων τὸν Μενέλαον προθυμούμενον ν' ἀγωνίσῃται πρὸς τὸν Πάριον καὶ χαίροντα ἐπὶ τούτῳ ἀναπλάσσει τὴν εἰκόνα λέοντος πειναλέου, ὅστις χαίρει εὐρὼν πτώματα ἐλάφων καὶ αἰγῶν πρὸς κορεσμόν τῆς πείνης αὐτοῦ (Ἰλιάδ. Γ, 23), ἀμφοτέρων δὲ κοινὸν εἶνε ἡ χαρὰ καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς κορεσμόν τοῦ πάθους, κτλ. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ αἱ ἀλλήγορίαι, αἱ παραβολαὶ καὶ αἱ μεταφοραὶ αἱ γλωσσικαί.

§ 59. Ἡ ἔμμεσος ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως ἀναπλάσσει παραστάσεις, ἐν αἷς ἡ ἀντίθεσις εἶνε μεγίστη, ἡ δ' ὁμοιότης ἐλαχίστη. Οὕτω π. χ. βαρὺς χειμῶν ἀνακαλεῖ ἄλλον πρότερον χειμῶνα ἥπιον. Τόπος ἔχων οὐχὶ ἄφθονα τρόφιμα οὐδὲ εὖωνα ἀναμιμνήσκει ἄλλον τόπον ἔχοντα ἀφθονίαν αὐτῶν καὶ εὐθηνίαν. Ἄνθρωπος ὑψηλότατος ἀνακαλεῖ νᾶνον, ἀνὴρ παχύτατος ἰσχνότατον, ὁ ὠκύπους λαγὸς τὴν βραδύπουν χελώνην, οἶκος χαρᾶς οἶκον πένθους, κτλ. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι τὰ ἀστεῖα, τὰ λογοπαίγνια, αἱ εἰρωνεῖαι, κτλ.

§ 60. Ἡ ἔμμεσος ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ ἀναπλάσσει δύο ἢ πλείονας παραστάσεις, συγχρόνως ποτὲ προσελθούσας εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἀποτελεσάσας σύμπλεγμα, καθ' ἣν τάξιν συνεδέθησαν. Οὕτω π. χ. τὸ ἔτος 1897 ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὸν πόλεμον καὶ πάντα τᾶλλα τὰ συναφῇ αὐτῷ. Ἡ κροῦσις τοῦ κώδωνος ἀναπλάσσει τὸ μαθητικὸν καθῆκον. Διάφορα σαλπίσματα ἀναπλάσσουν

σιν εἰς τοὺς στρατιώτας διαφόρους συναφεῖς πράξεις, κτλ.

§ 61. Ἡ ἔμμεσος ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τῆς διαδοχῆς ἀναπλάσσει παραστάσεις κατὰ τὴν αὐτὴν διαδοχικὴν τάξιν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνείδησιν προσῆλθον. Οὕτως ἡ πρώτη λέξις ἀπομνημονευθέντος ποιήματος ἢ προσευχῆς ἀνακαλεῖ τὴν ἀμέσως ἀκόλουθον λέξιν, αὕτη δὲ τὴν ἀμέσως ἐπομένην καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ἀρχὴ μελωδικοῦ τινος ἤχου ἀνακαλεῖ τὸ ἐπόμενον μέρος καὶ οὕτω καθεξῆς.

§ 62. Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων κατὰ τοὺς τέσσαρας νόμους τῆς ἔμμεσου ἀναπλάσεως καλεῖται συνειρμὸς ἐννοιῶν (παραστάσεων).

Περὶ μνήμης.

§ 63. Καὶ τὸ ψυχικὸν φαινόμενον τῆς μνήμης εἶνε ἀνάπλασις ἐσκοτισμένων παραστάσεων, αἵτινες ἐπανέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν ἀμετάβλητοι καὶ πισταὶ καὶ ἀναγνωρίζονται ὡς γνωσταί. Ὅθεν μνήμη εἶνε ἡ ἀμετάβλητος καὶ πιστὴ ἀνάπλασις παραστάσεων καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῶν.

§ 64. Ἡ μνήμη ἵνα εἶνε τελεία, ὀφείλει νὰ ἔχη τὰς ἑξῆς ιδιότητας.

1) νὰ εἶνε πιστή, συνίσταται δ' ἡ πίστις τῆς μνήμης εἰς τὴν ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν τῶν μεμαθημένων, ἥτοι ἡ πιστὴ μνήμη οὔτε τὴν σειρὰν μεταβάλλει οὔτε προστίθῃσι τι ἢ ἀφαιρεῖ.

2) νὰ εἶνε εὐχερὴς καὶ ἔτοιμος, ἥτοι ἐν πάσῃ στιγμῇ χρόνου καὶ ἄνευ μακρᾶς σκέψεως ν' ἀνακαλῇ τὰ παλαιά.

3) νὰ εἶνε εὐρεῖα καὶ εὐρύχωρος, ὅταν δηλ. εἰσδέχεται καὶ διασώζῃ πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις.

4) νὰ εἶνε διαρκής, ἥτοι ὅταν τὸ μεμαθημένον καὶ μετὰ μακρὸν χρόνον ἀναπλάτῃ.

5) νὰ εἶνε ὀξεῖα, ἥτοι ἄνευ πολλοῦ κόπου νὰ προσκτᾶται τὸ προσφερόμενον πρὸς μάθησιν.

§ 65. Πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι τελείαν μνήμην. Σπάνια δ' εἶνε ὑπερφυεῖς μνημαὶ ἀνθρώπων. ὧν μνημονεύονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας οἱ ἑξῆς. Θεμιστοκλῆς δ' Ἀθηναῖος ἐγίνωσκε τὰ ὀνόματα πάντων τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐξέμαθε δ' ἐντὸς ἔτους ἄριστα τὴν Περσικὴν γλῶσσαν. Ὁ Κῦρος δ' νεώτερος καὶ ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ ἐγίνωσκον τὰ ὀνόματα ἑκάστου στρατιώτου τοῦ στρατοῦ αὐτῶν. Ὁ Μιθριδάτης δ' ἕκτος δ' ἐπικληθεὶς Εὐπάτωρ (121—64 π. Χ.) ἐλάλει 22 γλώσσας, αἵτινες ἐλαλοῦντο ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ. Σενέκας δ' πρεσβύτερος ἀνέπλαττε πιστῶς 3000 λέξεις ἀναγνωσθείσας αὐτῷ¹. Ὁ Σκαλιγῆρος ἀπεστήθισε τὸν Ὅμηρον ἐντὸς 21 ἡμερῶν. Ὁ Λειβνίτιος ἀπεμνημόνευε μέχρι ἐσχάτου γήρατος πᾶν ὅπερ εἶχεν ἀναγνώσῃ. Ὁ πολιτικὸς Ἀγγλος Φόξ ἀπεστήθιζε πᾶσαν τὴν ἁγίαν Γραφήν².

§ 66. Ἡ διαρκὴς ἐπισκότησις παραστάσεως καλεῖται λήθη. Ἀπὸ τοῦ κινδύνου τῆς λήθης ἀπαλλάσσεται ἡ παράστασις, ὅταν δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν μεμονωμένη ἀλλὰ συνδεδεμένη μετ' ἄλλων βοηθητικῶν παραστάσεων, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς ἀνάπλασιν αὐτῆς.

§ 67. Ἡ μνήμη ἐξεταζομένη κατὰ τὸν τρόπον τῆς συνδέσεως τῶν βοηθητικῶν παραστάσεων πρὸς ἀνάπλασιν παραστάσεώς τινος εἶνε τριῶν εἰδῶν, μηχανικῇ, ἀγχίνοῦς καὶ κριτικῇ.

§ 68. Ἡ μηχανικὴ μνήμη στηρίζεται ἐπὶ τοῦ νόμου τοῦ

¹ Τοῦτο λέγεται καὶ περὶ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου ἀλλ' ἐν ὀμικροτάτῳ βαθμῷ.

² Ὅμοιον τι λέγεται καὶ περὶ τοῦ Νικηράτου (τοῦ υἱοῦ τοῦ Νικίου), ὅστις λέγει τάδε· «Ὁ πατὴρ ἐπιμελούμενος ὥπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γενοίμην, ἠνάγκασέ με πάντα τὰ Ὅμηρου ἐπη μαθεῖν καὶ νῦν δύναίμην ἄν' Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσσειαν ἀπὸ ὀνόματος εἰπεῖν» (Ξενοφ. Συμπ. γ', 5).

συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς. Κατ' αὐτὴν γίνεται ἐπανάληψις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παραστάσεως ἢ σειρᾶς παραστάσεων, αἵτινες οὐδεμίαν πολλάκις ἔχουσιν ἐσωτερικὴν σχέσιν, ὥς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ καλουμένῃ μηχανικῇ ἀποστηθίσει τῶν μαθημάτων. Οὕτω π.χ. ὁ παῖς μαθαίνει ὅτι ὁ ἄρτος λέγεται ρωμαῖστὶ panis καὶ ὁ λίθος lapis. Ἡ Λατινικὴ λέξις συνεδέθη τῇ Ἑλληνικῇ κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, εἶνε δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀπομνημονεύσεως πρόσκαιρον καὶ ἐξίτηλον, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον πολλάκις καὶ ἰδίᾳ πρὸς μάθησιν ξένων γλωσσῶν. Ὁφείλει δὲ ἡ ἀσκησις αὐτὴ νὰ μὴ εἶνε μονομερής. Οὕτω π.χ. ὁ παῖς εὐρίσκων τὴν λέξιν panis ἐννοεῖ ὅτι σημαίνει ἄρτον, ἀλλ' ἐὰν ἐρωτηθῇ πῶς λέγεται λατινιστὶ ὁ ἄρτος, δὲν ἀνακαλεῖ τὴν λέξιν panis. Οὕτω πάλιν μαθὼν τὸν Πυθαγορικὸν πίνακα κατὰ μίαν σειρὰν καὶ ἄνευ ἀντιστροφῆς θὰ γνωρίζῃ ὅτι $5 \times 6 = 30$, ἀλλ' ἐὰν ἀντιστραφῇ 6×5 , δὲν θὰ δυνήθῃ νὰ εὕρῃ εὐθὺς τὸ γινόμενον, ὥς δυσκόλως δύναται τις νὰ εἴπῃ τὸν ἀλφάβητον (ἢ ἔγκλισιν ῥήματος) παλινδρομικῶς ἐκ τοῦ τέλους ἄτε μὴ ἀσκηθεῖς, κτλ.

§ 69. Ἡ ἀγχίνους μνήμη συνδέει τὰ ἀνόμοια πράγματα διὰ τεχνητῶν βοηθειῶν, ἃς ὁ ἀγχίνους ἀνακαλύπτει. Οὕτω π.χ. γινώσκων οὗτος ὅτι ὁ ἄνθρωπος λέγεται λατινιστὶ homo συνδέει αὐτὸ πρὸς εὐκόλωτέραν ἀνάμνησιν τῇ λέξει χῶμα ἀναμιμνησκόμενος τὸ «ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς». Ὁ θέλων νὰ ἀναμνησθῇ τι, περιτυλίσσει τὸν δάκτυλον αὐτοῦ διὰ νήματος. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ εὐρισκομένη ὁμοιότης τοῦ σχήματος τῆς Ἰταλίας πρὸς ἑπὶόδημα, τῆς Πελοποννήσου πρὸς φύλλον πλατάνου, τῆς Εὐρώπης πρὸς παρθένον καθημένην.

§ 70. Ἡ κριτικὴ μνήμη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων, οὗ ἕνεκα αὐτὴ εἶνε ἡ μονιμωτέρα καὶ πιστοτέρα μνήμη. Οὕτω π.χ. ἐντυποῦμεν τῇ

μνήμη μαθηματικὴν τινα ἀπόδειξιν, ὅταν καλῶς κατανοήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων πρὸς τὸ ζητούμενον. Μνημονεύομεν πάντοτε γραμματικοὺς τύπους ἢ ἀνωμαλίας, ὧν γινώσκομεν τὸν λόγον, κτλ.

§. 71. Ἡ μνήμη εἶνε ὡς ἀποθήκη, ἐξ ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀρύεται τὸ ἕλικόν πρὸς κρείττονα αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ καλλιεργῶμεν αὐτήν· ¹ διότι ὁ ἄνθρωπος τοσαῦτα γινώσκει, ὅσα μνημονεύει. Ἰδίᾳ δὲ παρατηρεῖται μνήμη ὅπου τις ἔχει διαφέρον ἢ συγγενεῖς παραστάσεις. Ἡ δὲ ἰδιάζουσα παρὰ τισιν ἀνθρώποις μνήμη τόπων, χρονολογιῶν καὶ τῶν τοιούτων προῆλθεν ἐκ πρωίμου ἢ μονομεροῦς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου περὶ ἓν εἶδος μόνον παραστάσεων πρὸς βλάβην πάντοτε τῶν λοιπῶν· εἰς ταύτην τὴν μονομερῆ ἀσχολίαν τῆς μνήμης ὀφείλονται αἱ λεγόμεναι εἰδικότητες.

Περὶ τῆς φαντασίας.

§ 72. Ἡ φαντασία εἶνε ἀνάπλασις παραστάσεων, αἵτινες ἐπανέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν ἡλλοιωμέναι, ὥστε φαίνονται ὡς νέαι καὶ πρωτότυποι. Διαφέρει δὲ τῆς μνήμης ἡ φαντασία· διότι ἡ μὲν μνήμη θεωρεῖται τοσοῦτω τελειότερα, ὅσῳ πιστότερα ἀνακαλεῖ τὰ παλαιά, ἡ δὲ φαντασία τοῦναντίον νομίζεται τοσοῦτω ζωηροτέρα, ὅσῳ μείζων εἶνε ἡ ἀλλοίωσις τῶν παλαιῶν παραστάσεων. Ὅθεν ἡ ἀλλοίωσις τῶν παραστάσεων, ἥτις ἐν τῇ μνήμῃ νομίζεται ἐλάττωμα ἐν τῇ φαντασίᾳ ὑπολαμβάνεται ἀρετή.

§ 73. Ἡ πρωτοτυπία δὲ τῆς φαντασίας δὲν συνίσταται εἰς τὴν δημιουργίαν ὅλως νέων παραστάσεων, ἀλλ' εἰς τοὺς νέους

¹ «Πάντων δὲ μάλιστα τὴν μνήμην τῶν παιδῶν ἀσκεῖν καὶ συνεθίζειν· αὕτη γὰρ ὥσπερ τῆς παιδείας ἐστὶ ταμειῶν καὶ διὰ τοῦτο μητέρα τῶν Μουσῶν ἐμυθολόγησαν εἶναι τὴν Μνημοσύνην» (Πλουταρχ. Παίδ. Ἀγωγ. 13, σ. 9, ε').

συνδυασμούς παλαιῶν καὶ γνωστῶν ἀπλῶν παραστάσεων, ἥτοι ἡ φαντασία εἶνε οὐχὶ δημιουργικὴ δύναμις νέας ὕλης, ἀλλὰ μόνον δύναμις πλαστικὴ εἰς νέας μορφὰς τῆς ὑπαρχούσης ὕλης. Καὶ ζωγράφος καὶ γλύπτης καὶ μουσικός, κτλ., δὲν παρήγαγέ ποτε νέον ὅλως προῖον ἀνύπαρκτον τέως, ἀλλὰ μόνον συνέδεσε τὰς δεδομένας καὶ γνωστὰς παραστάσεις σχημάτων, χρωμάτων, καλλονῶν, φωνῶν, ἤχων, κτλ. εἰς τρόπον διάφορον τῶν συνήθων. Διὰ τοῦτο θέλων ὁ ἄνθρωπος νὰ εἰκονίσῃ τὸν Θεὸν ἢ ἄγγελον εἰκονίζει αὐτὸν εἰς μορφήν ἀνθρώπινην, ἥτοι γνωστήν, διότι μὴ ἀντιλαμβανόμενος τὸ ἄνυλον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ αὐτό. "Οθεν ὁρθῶς λέγεται τὸ «οὐ δὲν ἐν τῷ νῶ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει».

§ 74. Ἡ φαντασία εἶνε χρήσιμος εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ ποδηγετεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις. Διὰ τοῦτο αὕτη ὀφείλει νὰ μὴ καταλείπηται ὅλως ἀχαλίνωτος, ἀλλὰ νὰ κανονίζεται ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς διότι ἀχαλίνωτος καταλειπομένη καὶ ἄτακτα ἄλματα ποιουμένη ἡ φαντασία, ὅτε καλεῖται φαντασιοκοπία καὶ εἶνε συνήθης τοῖς παισὶ καὶ τοῖς φαντασιοπλήκτοις παράφροσι, καθίσταται πρόξενος βλάβης ἅτε ὁδηγοῦσα εἰς γελοῖα καὶ αἰσχρὰ τὸν ἄνθρωπον.

§ 75. Ἡ ἀλλοίωσις τῶν παραστάσεων ἡ διὰ φαντασίας γινομένη συμβαίνει κατὰ 3 τρόπους.

1) δι' ἀφαιρέσεως, ὅτε ἡ φαντασία ἀπὸ πολλῶν συνθέτων παραστάσεων παραλείπει γνωρίσματα ὠρισμένα καὶ καλεῖται ἀφαιρετικὴ φαντασία. Οὕτως ὅτε ἐκτεταμένον διήγημα διηγούμεθα διὰ βραχέων ποιούμεθα χρῆσιν τῆς ἀφαιρετικῆς φαντασίας. Ἀφαιρῶν ἀπὸ πάντων τῶν δένδρων τὰ μὴ κοινὰ πᾶσι γνωρίσματα καὶ λαμβάνων μόνον τὰ κοινὰ γνωρίσματα σχηματίζω τὴν γενικὴν ἔννοιαν δένδρον, κτλ.

2) διὰ προσθέσεως, ὅτε ἡ φαντασία ἐπιπροσθεῖσα

παλαιαῖς παραστάσεσι νέα γνωρίσματα ἐπιδιορίζει αὐτὰς καὶ λέγεται ἐπιδιοριστική. Οὕτω τὰ κοράσια εἰς τοὺς πλαγ- γόνας αὐτῶν ἀπονέμουσι θέλησιν καὶ ζωὴν καὶ ὁμιλοῦσι πρὸς αὐτούς. Οἱ παῖδες ῥάβδον περιβαίνοντες ὥσπερ ἵππον μετα- χειρίζονται τύπτοντες καὶ ὁμιλοῦντες πρὸς αὐτήν. Ἐν τοῖς μύ- θοις τὰ ζῶα παριστάνονται ὁμιλοῦντα. Ἀπλοῦν γεγονὸς με- ταδιδόμενον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διὰ τῆς ἐπιδιοριστικῆς τῶν πολλῶν φαντασίας μεταβάλλεται εἰς βαθμὸν ἀγνώριστον καὶ ἀπίστευτον. Οὕτω πολλάκις πολλοὶ κατὰ τὴν παροιμίαν «ἐλέφαντα ἐκ μυίας ποιοῦσι» διὰ τῆς ἐπιδιοριστικῆς φαντασίας. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ αἱ ἀξιοκατάκριτοι τερατώ- δεις ψευδολογίαι πολλῶν.

3) διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων τῶν προηγουμέ- νων τρόπων, ὅτε ἡ φαντασία καλεῖται συνδυαστική. Προϊόντα ταύτης εἶνε οὐ μόνον τὰ τῶν καλῶν τεχνῶν ἔργα, ὥς ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, κτλ., ἀλλὰ καὶ τὰ φαντασιώδη μυθο- λογικὰ πλάσματα, οἱ κένταυροι, ἡ χίμαιρα, ὁ κέρβε- ρος, ἡ Μέδουσα, οἱ Σάτυροι, αἱ Σειρῆνες, αἱ Ἑρινύες, κτλ.

Περὶ προσλήψεως ἢ ἀφομοιώσεως.

§ 76. Ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουσι καὶ παλαιαὶ παραστάσεις, ἀλλὰ καὶ νέαι παραστάσεις εἰσέρχονται εἰς αὐτήν ἢ ὁμοειδεῖς πρὸς τὰς παλαιὰς ἢ ὅλως νέαι ἑτεροειδεῖς. Αἱ ὅλως νέαι παραστάσεις, ἃς ἡ ψυχὴ παραδέχεται ἀμεταβλήτους κα- λοῦνται ἀντιλήψεις. Αἱ δὲ νέαι παραστάσεις αἱ ὁμοειδεῖς πρὸς τὰς παλαιὰς εἰσερχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν ἀναπλάτ- τουσιν ἰσχυρότερον ὁμοειδῆ κύκλον παλαιῶν παραστάσεων, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὁ νέος κύκλος τῶν παραστάσεων ἀφομοιοῦται εἰς ἓν ὅλον, παραλαμβανομένων τῶν ὁμοίων στοιχείων καὶ

ἀποκλειομένων τῶν ἀντιθέτων, ὅπως συμβαίνει ἐν τῇ ὕλικῇ προφῇ τοῦ σώματος, διότι παραλαμβάνονται ἐκ ταύτης τὰ πρὸς θρέψιν συντελεστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀφομοιοῦνται, ἀποθιοῦνται δὲ τὰ ἄχρηστα. Ὅθεν *π ρ ό σ λ η ψ ι ς* ἢ *ἀ φ ο μ ο ί ω σ ι ς* καλεῖται ἡ συγχώνευσις εἰς ἓν ὅλον νεωτέρας καὶ ἀσθεστεράς παραστάσεως, ὑπὸ τινος ἀρχαιοτέρας ἰσχυροτέρας μετὰ τὴν κώλυσιν τῶν ἀντιθέτων.

§ 77. Ἡ μὲν ἀρχαιοτέρα καὶ ἰσχυροτέρα παράστασις καλεῖται *π ρ ο σ λ α μ β ά ν ο υ σ α* ἢ *ἀ φ ο μ ο ι ο ὦ σ α*, διότι κανονίζει πρὸς ἑαυτὴν τὴν προσερχομένην νέαν, ἡ δὲ νέα ἢ προσερχομένη λέγεται *π ρ ο σ λ α μ β α ν ο μ έ ν η* ἢ *ἀ φ ο μ ο ι ο υ μ έ ν η*. Πᾶσα δὲ νέα παράστασις δὲν προσλαμβάνεται καθ' ὁμοίον τρόπον παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἀλλ' ἄλλως παρ' ἄλλοις. Οὕτω τὴν παράστασιν τοῦ βοῦς ἄλλως ἀφομοιοῖ ὁ γεωργός, ἄλλως ὁ βουκόλος, ἄλλως ὁ ζωολόγος, ἄλλως ὁ κρεοπώλης καὶ ἄλλως ὁ σκυτοτόμος. Ἄνθος τι ἐν χλοερᾷ πεδιάδι ἄλλως ἀφομοιοῖ ὁ βοτανικός, ἄλλως ὁ ζωγράφος, ἄλλως ὁ φιλανθήης καὶ ἄλλως ὁ ποιμήν.

§ 78. Ἐνίστε ἡ νέα παράστασις εἶνε τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε συμβαίνει νὰ ἀφομοιοῖ αὕτη πρὸς ἑαυτὴν τὰς παλαιότερας παραστάσεις, οὕτω δὲ ἀντιστρέφεται ἡ πορεία τῆς προσλήψεως. Οὕτως ὁ ἀκόλαστος Πολέμων ὁ Ἀθηναῖος μεθύων καὶ ἐστεφανωμένος εἰσῆλθεν εἰς τὴν τοῦ φιλοσόφου Ξενοκράτους (396—344 π. Χ.) σχολήν, ἔνθα ἀκούσας τὸν περὶ σωφροσύνης λόγον αὐτοῦ ἠλλαξεν ἔκτοτε βίον καὶ ἐγένετο φιλόσοφος. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος διὰ τῆς καθ' ὁδὸν γνωστῆς ὀπιασίας ἀπὸ ζηλωτοῦ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἐγένετο ἐνθερμος κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν. Νέα ἀνακάλυψις ἀνατρέπει ἄρδην παλαιὰς θεωρίας, κτλ.

§ 79. Ἡ *π ρ ό σ λ η ψ ι ς* ἢ *ἀ φ ο μ ο ί ω σ ι ς* κατὰ τὰ ποτελέσματα λαμβάνει διαφόρους ὀνομασίας, αἵτινες εἶνε αἶδε.

1) *τ ά ν τ ι σ τ ι κ ἢ ἀ φ ο μ ο ί ω σ ι ς*, ὅταν βλέποντες

γνωστόν τι πρόσωπον ἢ πράγμα ἀναγνωρίζωμεν αὐτό.

2) κατὰ κτικὴ ἁφομοίωσις, ὅταν περίπτωσιν τινα κατατάσσωμεν ὑπὸ τινα ἔννοιαν, νόμον, κατόνα. Οὕτω τὴν διαγωγὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Μυτιληναίους ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ νομίζομεν σκληράν.

3) αἰτιολογικὴ ἁφομοίωσις, ὅταν εἷς τι γεγονὸς προσθῶμεν καὶ τὴν αἰτίαν. Οὕτω βλέπων τινὰ ἔχοντα πένθιμον ταινίαν λέγω ὅτι συγγενὴς τις αὐτοῦ θ' ἀπέθανε, κτλ.

4) συμπεληρωτικὴ ἁφομοίωσις, ὅταν προστίθωνται τοῖς γνωστοῖς καὶ ἄλλαι σχετικαὶ παραστάσεις. Οὕτω βλέπων κύριόν τινα ἐρχόμενον πρὸς με ἀναγνωρίζω αὐτὸν ὅσον πλησιάζει τίς εἶνε, ἀλλ' ἐπιπροστίθηνμι καὶ ἄκων παραστάσεις τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ καὶ τῶν πρὸς ἐμὲ σχέσεων αὐτοῦ.

5) διορθωτικὴ ἁφομοίωσις, ὅταν διορθῶμεν ἀπᾶν τὴν συμβαίνουσαν. Οὕτω βλέπων ξύλον ἐντὸς ὕδατος νομίζω αὐτὸ ὡς τεθραυσμένον. Ἐν τῇ γραμμῇ τῶν σιδηρῶν ῥάβδων τοῦ συρμοῦ αἱ ῥάβδοι ὅσον ἀπομακρύνονται φαίνονται ὅτι προσεγγίζουσιν. Πλοῖον ἐγγὺς ὀχθῶν ἢ συρμὸς ἐγγὺς οἴκων κινούμενος κάμνει νὰ φαίνονται ὅτι κινοῦνται αἱ ὀχθαὶ ἢ οἱ οἴκοι.

Διασκεπτικὸς καὶ ἐποπτικὸς νοῦς.

§ 80. Ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ ἐσχάτου γήρατος ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀνοπτύσσεται. Διὰ τοῦτο ὁρθῶς καὶ ὁ Σόλων εἶπε «γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος» (Ἀποσπ., 18). Τὸ δὲ πρὸς ἀνάπτυξιν ὑλικὸν παρέχουσιν αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ μνήμη, διακοσμεῖ (ταξινομεῖ) δὲ ὁ νοῦς διὰ τῆς φαντασίας. Μέγιστοι δὲ παράγοντες πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ εἶνε ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, δι' ὧν προσφέρονται τῷ ἀνθρώπῳ ἑτοιμοὶ αἱ θεωρίαι καὶ αἱ γνώσεις προγενεστέρων ἀνθρώπων, ἅνευ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάπτυξις θὰ ἦτο λίαν περιορισμένη. Εἶνε δὲ ὁ νοῦς διασκεπτικὸς καὶ ἐποπτικός. § 81. Ὁ διασκεπτι-

κὸς νοῦς σχηματίζει ἐννοίας, κρίσεις καὶ συλλογισμούς. Εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν ὑποπέπτουσι πολλάκις ὅμοια ἀλλήλοις ὑποκείμενα. Ἐν πάσῃ νέᾳ ἀντιλήψει αὐτῶν ἀναπλάττομεν τὰς πρότερον γεννηθείσας συγγενεῖς παραστάσεις. Αἱ παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων συγχωνευόμεναι ἀλλήλαις καθίστανται σαφέστεραι, αἱ δὲ τῶν ἀνομοίων παρορῶμεναι γίνονται ἀσαφέστεραι. Οὕτω δὲ σχηματίζεται ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια ὑποκειμένου τινὸς ἐκ τῶν σαφεστέρων παραστάσεων τῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ, εἶνε δὲ αὕτη οὐχὶ ἀμετάβλητος, ὥς ἡ Λογικὴ ἔννοια, ἀλλὰ μεταβάλλεται κατὰ τὴν βαθμὸν τῆς μορφώσεως καὶ τὰς βιοτικὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλην ἔννοιαν περὶ οἰκιῶν ἔχει ὁ ἐν Ἀθήναις ζῶν παῖς καὶ ἄλλην ὁ ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ μόνον πλινθοκτίστους οἰκίας ἰδὼν νεανίας. Αἱ δὲ κρίσεις σχηματίζονται ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἢ ἐκ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν, καὶ ἡ μὲν ἔνωσις γίνεται διὰ τοῦ «ἐστίν», ὁ δὲ χωρισμὸς διὰ τοῦ «οὐκ ἐστίν». Οὕτω δ' ἔχομεν τὰς κρίσεις «ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητός» καὶ «ὁ Θεὸς οὐκ ἐστι θνητός». Συλλογισμὸς δὲ λέγεται ὁ σχηματισμὸς κρίσεώς τινος ἐκ τῆς παραβολῆς δύο κρίσεων πρὸς ἀλλήλας. Οὕτω παραβάλλον τὰς δύο κρίσεις «ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητός» καὶ «ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος» ἐξάγω τὴν κρίσιν «καὶ ὁ Σωκράτης ἐστὶ θνητός» κατὰ τόνδε τὸν τρόπον, «πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός, ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος, ὁ Σωκράτης ἄρα ἐστὶ θνητός».

§ 82. Ἐν ᾧ ὁ διασκεπτικὸς νοῦς ἀσχολεῖται περὶ τὰ αἰσθητά, περὶ τὰς ἐννοίας, τὰς κρίσεις, τοὺς συλλογισμοὺς καὶ τὰς ἐμπειρικὰς γνώσεις, ὁ ἐποπτικὸς νοῦς ἐξερχόμενος τοῦ κύκλου τῶν αἰσθητῶν ἐξετάζει τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων, τὸν Θεόν, καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἀναπτύσσεται ὁ ἐποπτικὸς νοῦς, τοσοῦτῳ μᾶλλον αἱ ἔννοιαι

τοῦ ἀπολύτου ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ γίνονται ἐναργεῖς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ὅποιος ὀφείλει νὰ εἶνε, ἥτοι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

Περὶ συναισθημάτων.

§ 83. Τὸ συναίσθημα διαφέρει τοῦ αἰσθήματος κατὰ ταῦτα. Τὸ μὲν αἰσθημα εἶνε ἀρχικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ συναίσθημα εἶνε ὑστερογενές. Τὸ αἰσθημα προέρχεται πάντοτε ἐξ ἐρεθισμοῦ τιος τῶν νεύρων ἐξωτερικοῦ, τὸ δὲ συναίσθημα γεννᾶται ἐξ ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων. Τὸ αἰσθημα δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον καὶ ἄλλοις ἀνθρώποις, τὸ δὲ συναίσθημα ὡς ἐσωτερικὴ τις διάθεσις τῆς ψυχῆς δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἄλλοις. Τὸ συναίσθημα π. χ. τῆς ἀλγηδόνης ἐκ τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου. ἀγαπητοῦ φίλου εἶνε διάφορον τοῦ αἰσθήματος ἀλγηδόνης ἐκ τῆς καύσεως ἢ ἐκ τῆς τομῆς μέλους τινὸς τοῦ σώματος. Τινὰ δὲ συναισθήματα δὲν ἔχουσι καὶ ἀντίστοιχα αἰσθήματα. Οὕτω π. χ. τὰ συναισθήματα τοῦ φθόνου, τῆς ἐκπληρωθείσης ἢ ἀποτυχούσης ἐλπίδος, τῆς προσβληθείσης φιλοτιμίας πρὸς οὐδὲν αἰσθημα δύνανται νὰ συγκριθῶσιν.

§ 84. Τὰ συναισθήματα προέρχονται ἐκ τῶν παραστάσεων, αἱ δὲ παραστάσεις γεννῶσιν ἐν τῇ ψυχῇ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Οὕτως ἡ παράστασις φίλου σωθέντος ἐκ φοβερᾶς νόσου γεννᾷ εὐάρεστον συναίσθημα, ἡ